Cihannüma
Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi
Sayı VII/1 – Temmuz 2021, 45-66
Doi: 10.30517/cihannuma.970790

BİLÂD-I ŞAM'DA DEPREM: KUDÜS, 30 EKİM 1759, SAAT 03.45

Alaattin Dolu*

Öz

1759 yılında Şam ve Sayda eyaletinde meydana gelen depremler bölge ahalisi için uzun süredir karşılaşmadıkları felaketler zincirinin bir halkasıydı. Kıtlık, kuraklık, depremler hayat pahalılığı ve akabinde 1760 yılından sonra meydana gelen veba salgını bölgedeki Müslüman ve gayrimüslimlerin nazarında kendilerine gönderilen bir azap olarak algılanmıştır. 1759 yılında bir ay arayla meydana gelen iki büyük deprem pek çok köyün yok olmasına ve şehirlerdeki kamu binaları başta olmak üzere evlerin yıkılmasına neden olmuştu. Bu felaketleri yaşayanlar ise o günlerde eline aldıkları divitlerinin mürekkebini bu sefer deprem için sarf etmiştir. Deprem sonrası Osmanlı Devleti'nin yenileme çalışmaları dâhilindeki yazışmalar ve kayıtlar ile dönem tanıklarının izlenimleri bu çalışmanın çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda hasarın boyutları ve halkın tepkileri Kudüs, Sayda ve Şam şehirlerine odaklanılarak tasvir edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Şam, Kudüs, Sayda, Osmanlı Devleti

Earthquake in Syria: Jerusalem, October 30, 1759, 03:45 AM

Abstract

The earthquakes that occurred in Damascus and Sidon province in 1759 were parts of serial disasters that the locals had not encountered for a long time. Famine, drought, earthquakes, the rising cost of living, and the plague epidemic in 1760 were perceived as a torment sent by God to the Muslims and non-Muslims in the region. Two major earthquakes in 1759 led to the destruction of many villages and the collapse of public buildings, especially in cities. The scholars of the period who witnessed these disasters devoted a few pages to the earthquakes in question. The testimonies of the witnesses of the period regarding the earthquake of 1759 as well as the following renovation efforts of the Ottoman Empire are the main subjects of this study. The scale of the damage and the reactions of the people are depicted by focusing on Jerusalem, Damascus, and Sidon.

Keywords: Earthquake, Damascus, Jerusalem, Sidon, Ottoman Empire

* Dr. Öğr. Üyesi, *Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, Kuzeykent Kampüsü, Kastamonu/Türkiye, alaattind@gmail.com ; Orcid ID: 0000-0002-6258-8335

Makale Geliş Tarihi / Received Date: 28.10.2020 Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date: 14.03.2021

Giriş

1759 yılında Osmanlı Devleti'nin tahtında amcası III. Osman döneminde İstanbul'da en az altı deprem[1] ve bir sel felaketi yaşayan III. Mustafa, Avrupa'da Yedi Yıl Savaşları, Halep'te ise yağmur vardı. Kudüslüler 1759 yılı Ekim ayının son günü olan Salı'nın ilk saatlerinde gece yarısı bir gürültüyle uyandıklarında bunun bir deprem olduğunu anlamaları uzun sürmedi. Kimileri canını, yaşadığı evini, bağını veya bahçelerini düşünürken, kimileri ise Kudüs'te zeytin hasadının yapıldığı bu mevsimde[2] bir telaş içinde kalmıştır. Kudüslüleri uykularından uyandıran depremin olduğu saatlerde Halepliler o gece yağan yağmura çok sevinmişti. Son yılları kurak geçiren bölgede depremin olduğu gece, en yoğun yağmurlardan birisi yaşanmıştı. Halep'te hava sıcaklığı 50 dereceyi göstermekteydi. Kudüslüler ve Halepliler ile birlikte Sayda, Hama, Nablus, Beyrut, Remle, Gazze, Trablusşam, Nasıra, Akka, Safed, Şam, Antep sakinleri de endişe içindeydi[3]. Akka'da 2,5 metreye kadar yükselen dalgalar tsunami oluşturmuştu. Bu, tarihte aynı bölgedeki depremlerde en kısa sürede meydana gelen tsunami aralıklarıydı[4]. Aradan geçen zamanda pek çok artçı şok meydana geldi. Şam'da ise günlük hayat devam ediyordu. 25 Kasım 1759 tarihinde el-Hac Mustafa, Pazarbaşı el-Hac Lütfi'nin vekili olarak önceden anlaşmaya varılan gayrimenkul satışının tescili için mahkemeye gelmişti. Süveyka Mahallesi'ndeki evin satışı için 1.980 kuruş ödemişti[5]. Alım satım işlemini tescil ettirdikten sonra mahkemeden ayrılan el-Hac Mustafa el-Hac Lütfi'ye tescil işlemini bildirebilmiş miydi? O gün satın alınan ev için ödenen 1980 kuruş el-Hac Lütfi için bir kayıp mıydı? Zira aradan geçen zamanda ardı arkası kesilmeyen depremler devam etmiş, 25 Kasım akşamı meydana gelen ikinci büyük şok Şam'a en yıkıcı darbeyi vurmuştu. Halep'te yağmur devam ediyordu. Bunlar 1759 yılından bugüne sesi şimdiye kadar cılız bir şekilde duyulan Şam eyaleti sakinlerinden birkaçının hikâyesidir. O yıl meydana gelen, ardı arkası kesilmeyen depremler ise daha pek çok kişinin sessizliğinde etkisini devam ettirmektedir.

Doğal afetlere dair böylesi detaylı zaman verileri Osmanlı resmî kaynaklarında son dönemde telgrafın kullanılmaya başlanmasıyla daha net şekilde yer almaktadır. Halep Valisi Rauf 13 Mart 1898 tarihinde Halep'te meydana gelen

---

1 N. N. Ambraseys, C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler: Bir Tarihsel İnceleme*, *1500-1800*, (çev. M. Umur Koçak), Ankara 2006, s. 128-129.

2 Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, (çev. Sema Bulutsuz), İstanbul 1996, s. 128.

3 Mohamed Reda Sbeinati, "The Historical earthquakes of Syria: An Analysis of Large and Moderate Earthquakes from 1365 B.C. to 1900 A.D", *Annals of Geophysics*, 48/3, (2005), s. 396; Patrick Russell, "An Account of the Late Earthquakes in Syria: in a Letter from Dr. Patrick Russell, to his Brother, Alexander Russell, M. D. F. R. S", *Philosophical Transactions (1683-1775)*, (1759-1760), s. 531; Ebi'l-Fazl Muhammed Halil bin Ali el-Murâdî, *Silkü'd-Durâr fî A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşar*, Cilt 4, Beyrut 1988, s. 82

4 Amos Salamon, Thomas Rockwell, Steven N. Ward, Emanuela Guidoboni ve Alberto Comastri, "Tsunami Hazard Evaluation of the Eastern Mediterranean: Historical Analysis and Selected Modeling", *Bulletin of the Seismological Society of America*, 97/3, (2007), s. 711 ve 720.

5 DŞS.155: 269-270.

depremi "dün gece altıya çeyrek kala" diye arz etmişti[6]. 1759 Depremi'ne dair bu bilgiler ise hem dönemin tanıklarının ifadesi hem de tarihteki depremlerin yeri ve zamanına dair çağdaş araştırmalarla elde edilen verilerin karşılaştırmasıyla teyit edilebilmektedir.

18. yüzyılda bütün Suriye ve Filistin coğrafyasını genel bir panik havasına sevk eden depremlere dair farklı kaynaklar bulunmaktadır. Kutsal toprakları ziyaret eden seyyahlar, bölgedeki Avrupalı devletlerin temsilcileri, dönemin tanıkları ve arşiv kayıtları bu depremlerin tarihi, hatta saatinin dahi bilinmesine imkân vermektedir[7]. Ayrıca bu kaynaklar depremlerin etkilediği bölgelerin ve sakinlerinin tasvirini yaparak depremin sosyal ve ekonomik enkazı hakkında da bilgiler sunar. Modern araştırmalar ise bu gözlemleri ve arşiv kaynaklarını doğrularken depremlerin şiddetinin hatta aynı fay hattında meydana gelen öncekilerin detaylarının bilinmesine imkân sağlar.

Bu çalışmanın amacı 1759 yılında Suriye ve Filistin coğrafyasını etkileyen depremlerin bölgedeki tahribatını tasvir etmektir. Ambraseys ve Finkel, Osmanlı coğrafyasındaki depremlere dair genel bir çerçeve sunarlar ve söz konusu felaketlerin incelenmesinde araştırmacılara nereden başlanılması gerektiğini gösterirler. Ancak bu çalışma 1759 yılında büyük deprem yerine aynı yılın Haziran ayında meydana gelen küçük bir sarsıntıya yer verir.[8] Ayalon ise 1759 depremine yönelik çalışmalarında[9] Şam merkeze odaklanır. Yine depremin Şam'daki kamusal binalarda açtığı tahribatı tasvir eden bir çalışma M. Yaşar Ertaş'a aittir[10]. Bu çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin Şam merkezdeki kamusal binaları yenileme çabaları keşif ve tamir defterlerinin ortaya koyduğu verilerle tavsif edilmektedir. Elinizdeki çalışma ise bölgede depremin dönem kroniklerine yansımasını ve depremin nasıl algılandığını tasvir ederken Sayda ve Kudüs'te devletin yenileme çalışmalarını ele almaktadır.

Sayda ve Kudüs 1516 yılında bölgenin Osmanlılar tarafından zaptından sonra teşkil edilen Arap vilayetinin merkezi olan Şam'a bağlı birer sancaktır. Sayda

---

6 Nuran Koltuk, vd., *Osmanlı Belgelerinde Halep*, Ed. M.Taner Koltuk, İstanbul 2008, s. 166.

7 Patrick Russell, *a.g.e.*, s. 529-534; N. N Ambraaseys ve Muawia Barazangi, "The 1759 Earthquake in the Beka Valley: Implications for the Earthquake Hazars Assessment in the Eastern Mediterranean Region", *Journal of Geophysical Research*, 94/B4, (1989), s. 4007-4013, "Le Tremblement de Terre de Seyde en 1759", *Revue de L'histoire des Colonies Françaises*: *Société d'histoire des Colonies Françaises*, Quinzième Année 1er Trimestre, Bibliothèque Nationale de France, Paris 1927, s. 591-594.

8 N. N. Ambraseys ve C. Finkel, *a.g.e*, s. 130.

9 Yaron Ayalon, *Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine, and Other Misfortunes*, New York 2015; Yaron Ayalon, "Famines, Earthquakes, Plagues: Natural Disasters in Ottoman Syria in The Writings of Visitors", *Osmanlı Araştırmaları*, 32, (2008), s. 223-247; Yaron Ayalon, "Ottoman Urban Privacy in Light of Disaster Recovery", *IJMES*, 43, (2011), s. 513-528.

10 M. Yaşar Ertaş, "1759 Şam Depremi'nde Büyük Hasar Gören Emeviye, Selimiye ve Süleymaniye Camilerinin Onarımı", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Cilt 1, Haz. Şebnem Ercebeci ve Aysu Şimşek-Canpolat, Ankara 2001, s. 241-250.

17. yüzyılda Safed ve Beyrut sancaklarının bağlı olduğu bir eyalet olarak teşkil edilmiştir. Kudüs ise 1831 yılına kadar Şam eyaletine bağlı bir sancak olarak idari statüsünü sürdürmüştür.[11] Bilâd-ı Şam olarak adlandırılan ve günümüzde Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü ihata eden bir coğrafyada meydana gelen bu deprem günlük yaşamı etkileyen ve bölge ekonomisinde yavaşlamaya neden olacak türdendi. Ancak en azından siyaseten tarihi olayların akışını değiştirecek evsafta değildi[12]. Bu bağlamda bu deprem Osmanlı Devleti'nin rakipleri açısından bir fırsat anı[13] olarak görülmemiştir. Zira bu "fırsat anı" olarak görülebilecek dönemde Avrupalı devletler Yedi Yıl Savaşlarıyla meşguldü. Ancak Akdeniz'deki korsanlar özellikle Sayda Limanı'nı tehdit eder hale gelmiştir. Ahalinin bir araya gelerek deprem döneminde vergilerin ertelenmesi veya azaltılması yönündeki talepleri fırsattan ziyade ihtiyaca binaen şekillenmiştir[14].

Felaketi Tarihlendirmek: 18. Yüzyılda Şam'da Deprem Algısı

Dinler tarihine bakıldığında doğal afetlerin akabinde insanlar arasında tanrı tarafından cezalandırıldıklarına yönelik inanışın yaygın olduğu görülür. Ayrıca halk arasında deprem sırasında yaşandığı kulaktan kulağa yayılan söylentiler de sorgulanmadan benimsenir, batıl inanca dönüştürülür. Örneğin 6 Mart ve 25 Mayıs 1719'da İstanbul'da meydana gelen depremlerin nedeni olarak İstanbul halkı, öküz ve balığın hareketlerine bağlayan bir batıl inancı yaymıştı[15]. Bu vesileyle İslam geleneğinde depremlere dair çeşitli risaleler kaleme alınmıştır[16]. Bu risalelerde depremlerin nedenlerine dair içinde yaşanılan topluma yönelik suçluluk psikolojisi ön plana çıkmaktadır. 1705-1706 tarihlerinde Şam'da meydana gelen depremin artçı şoklarından sonra el-İmâdî[17] *Risâletü'l-Havkale fi'z-Zelzele* isimli risalesinde[18] hocası

11 Kudüs 1756 yılında kısa bir süre merkeze bağlı eyalet olarak tesis edilmiş ancak bu durum uzun sürmemiştir. Bkz. Alaattin Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü: Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet 1703-1789*, İstanbul 2020, s. 97.

12 GY Hazai, "Osmanlı Tarihinde Doğal Afetlerin Rolü Hakkında Birkaç Görüş", *Osmanlı İmpratorluğu'nda Doğal Afetler*, Ed. Elizabeth Zachariadou, İstanbul 2001, s. 4.

13 Elizabeth Zachariadou, "Doğal Afetler: Fırsat Anları", *Osmanlı İmpratorluğu'nda Doğal Afetler*, ed. Elizabeth Zachariadou, İstanbul 2001, s. 6-10.

14 BOA, C.DH.233-11626-1.

15 Lemi Akın, "İlk Müstakil Deprem Kitabı: Risâle-i Zelzele", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 44/44, (2010), s. 8

16 Nuh Arslantaş, "Zelzele", Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 230-231; Orhan Bilgin, "Gökmenzâde'nin İşâret-nümâ Adlı Deprem Risalesi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*,1/2, (2010), s. 1-32; Lemi Akın, *a.g.m*., s. 1-81.

17 Asıl adı Hamid bin Ali bin İbrahim bin Abdurrahim bin Imadeddin bin Muhibeddin el-Hanefi ed-Dimaşki'dir. Dimaşk Hanefi müftülüğü vazifesini 34 yıl yapmıştır. 1692 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. 78 yaşındayken 6 Şevval 1758 tarihinde vefat etmiştir. Şeyh Abdülgani Nablusî'den icazet almıştır. Selimiye Camii'nde onun derslerine devam etmiştir. Mürüvet Süzgün, *Hâmid El-İmâdî'nin Risalelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s. 4-6.

18 Hamîdî el-İmâdî Ali b. İbrahim b. Abdurrahman el-Dimaşkî, *Risaletü'l-Havkale fi'z-Zelzele*, Konya Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, No. 42 Yu 393/2, vr. 29ab.

Nablusî'den depreme dair onun düşürdüğü tarihi nakletmektir. Nablusî insanların bir araya gelerek hasta olanlara yardım edilmesini istemekle başladığı dörtlüğünde Allah'a ibadete vurgu yapmaktadır. Gıybetin, dönemin en kötü hastalığı olduğuna binaen bir zulüm vesilesine dönüştüğünü ve sıradanlaştığını ifade etmiştir. el-İmâdî ise 27 Kasım 1735 (11 Receb 1148) Cumartesi gecesi fecirden önce meydana gelen depremi zikrederken yaşadığı toplumdaki insanların gafletine ve kalplerinin günahtan çirkinleştiğine dikkat çekmektedir. Bu felaketin onları uykularından uyandıracak bir uyarı niteliğinde olduğunu ifade etmekte ve depremin büyüklüğünü vurgulayarak tarih düşürmektedir. Bu iki depreme dair hem Şam Müftüsü el-İmâdî'nin hem de hocası Nablusî'nin görüşleri afetin toplumsal psikolojisi üzerindeki etkilerine dair bir ipucu vermektedir. Böylece depremlere karşı insanların verdiği tepkiler ve edindikleri tecrübeler depremlerin onlara Allah tarafından gönderilmiş bir ceza olarak algılanmasına neden olmuştur. Hıristiyanlar için de benzer inanışlar söz konusudur. Antakya Patrikliğine bağlı bir Ortodoks rahip olan Mihail Burayk ve içinde yaşadığı toplum, Antakya'dan Ariş'e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı etkileyen 1759 yılındaki depremin yeryüzünün kızgınlığı ve Allah'ın bir gazabı olduğunu düşünmekteydi. Ancak Burayk bunda Allah'ın bir merhametinin olduğunu da ifade etmekteydi. Bununla beraber o "Allah Sednaya gibi güzel bir kilisenin yıkılmasına nasıl izin vermişti?" sorusunu sormaktan geri kalmamıştı. Zira bölge altı yüz yıldır böyle büyük bir depreme şahit olmamıştı[19]. Dönem tanıklarından İbn Kennân da Burayk gibi Allah'ın halim kullarına karşı nazik olduğunu ifade ederek 1705-1735 yılları arasında sekiz depremden bahsetmektedir[20]. Dönemin önemli kalemlerinden birisi olan el-Bedirî ise 30 Ekim depreminden iki gün önce gece saat on sularında ürkütücü bir gök gürültüsü işitildiğini yazmaktadır. Satırlarında "Keramet sahibi kimselerin tavanların yükseldiğini, yıldızların gözüktüğünü ve tavanların tekrar eski yerine oturduğunu" ifade ettiğini belirtmektedir.[21] 1759 Depremi'nden dört yıl önce meydana gelen Lizbon Depremi de Avrupa'da tanrının gazabı olarak nitelenmişti. Cizvit Tarikatından bir Portekizli ile İngiliz Wesley fiziksel sebeplerden önce manevi sebepler üzerinde durmuşlardı. Voltaire bu depreme dair kaleme aldığı şiirinde ahlaki çözülmeye vurgu yapanları sorgulamaktayken Rousseau, söz konusu depremin doğal yaşamı terk eden insanlara verilmiş bir ceza olduğunu savunmaktaydı[22]. 1759 Depremi'ni İstanbul'da duyan Teşrifatçı Mehmet Akif Bey ve Mehmet Hâkim Efendi'nin depremin Allah'ın takdiri ve kudretinin bir

19 Hurî Mihail Burayk, *Vesâikü Tarihiyye li'l-Kursî el-Melekî el-Antakî: Târihü'ş-Şam (1720-1782)*, Lübnan 1930, s. 68-74.

20 Muhammed İbn Kennân, *Yevmiyâtün Şâmiyye ve Hüve et-Târîhü'l-Müsemma bihi el-Havâdisü'l-Yevmiyye min Târîh Ehade Aşara ve Elf ve Mie*, thk. Ekrem Hasan el-Ulebî, Dimaşk 1994, s. 197 vd.

21 Şeyh Ahmet El-Bedirî el-Hallâk, *Berber Bedirî'nin Günlüğü: Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar (1741-1762)*, (çev. Hasan Yüksel), Ankara 2015, s. 197-198. Kaynakta deprem tarihi istinsahtan kaynaklanan bir hata sonucu h. 1172 olarak verilmektedir.

22 Ali Köse, Talip Küçükcan, *Deprem ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, İstanbul 2006, s. 47-50.

göstergesi olduğuna yönelik vurguları[23] ile Şam'da halkı teskin etmek için kalabalık ibadetler tertipleyen valinin temennileri aynıydı. Bu zor dönemde insanları bir arada tutmaya özen gösterme çabası "ilahi merhamete mazhar olma" amacı taşımaktaydı[24]. Diğer taraftan 1759 depreminden önce kuraklık yaşayan ve uzun süredir yağmur yağmayan bölgede depremle birlikte gelen yağmurlar deprem nedeniyle çadırlarda kalmaya çalışan insanlara zor anlar yaşatmıştı. Anteplilerin Halep (Kuveyk) Nehri'nden çektikleri sularla çeltik tarlalarını sulamaları ise bu kuraklığın bir sebebi olarak görülmüyordu[25].

Nablusî ve el-İmâdî'nin otuz yıl arayla meydana gelen depremlerin (1705-1706 ve 1735 depremleri) nedenini yaşadıkları toplum olarak gördüklerine dair kaleme aldıkları dörtlüklere düşürdükleri tarihler hem 18. yüzyıl Şam toplumunda deprem algısını hem de iki farklı tarihte meydana gelmiş depremlere dair detaylı tarih bilgisine ulaşmamıza vesile olmaktadır. Nitekim tarih araştırmalarında ayrıntılı tarih verilerek dipnota düşülen arşiv belgeleri bizi bilginin kaynağına ulaştırmaktadır. Bazı kaynaklarda, özellikle kronikler ve seyahatnamelerde olay örgüsüne dair vakit belirtilmekte ise de bu kaynaklarda güneş veya ayı esas alan takvimin günün bölümlerine göre öğleden önce veya sonra, akşam namazından sonra gibi genel ifadeler kullanılmaktadır. Şer'iyye sicili gibi arşiv kaynaklarında ise bazen ay ve yıl verildiği halde günün belirtilmediği görülebilmektedir. Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan Kudüs Şer'iyye Sicili'nde bahse konu olayın da ayı ve yılından ayrı olarak saati, günü veya günün bir bölümü ifade edilmemiştir. Kudüs'te meydana gelen depremin saatinin dahi tespit edilebilmesi ise jeologların tarihte meydana gelmiş depremler üzerine yaptığı araştırmalar ve dönem tanıklarının ifadeleri sayesindedir. 1759 yılında Kudüs'te bir deprem olduğuna dair 243 nolu Kudüs Şer'iyye Sicili'nde bulunan Rebîülevvel 1173 (23 Ekim-21 Kasım 1759) tarihli kayıt Şam eyaletinin güneyinin depremden etkilenmediğine dair tespitleri[26] de boşa çıkarmaktadır. Sismolog ve yer bilimciler tarafından ortaya konulan araştırmalar ise Şam ve Kudüs'ün bulunduğu coğrafyada aynı tarihlerde iki ayrı deprem olduğuna dairdir. Sismolojik veriler üzerinden yapılan araştırmalara göre depremler sonraki günlerde de devam etmiştir. Nitekim yer bilimciler de bölgedeki büyük depremin 25 Kasım'da olduğunu tespit etmişlerdir. 30 Ekim 1759'da ise büyük bir öncü sarsıntı meydana gelmiştir. Her iki depremin merkez üssü de Lübnan'daki Bekaa Vadisi'dir. Bu tarihlerden Kudüs Şer'iyye Sicili'ndeki kayıt ile uyumlu olan ise 30 Ekim (8 Rebiülevvel 1173) depremidir. Dönemin tanıklarına ve

23 Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târîhi Cülûs-ı Sultan Mustafa Han-ı Sâlis, Sultan Üçüncü Mustafa Tarihi (İnceleme ve Tıpkıbasım)*, Haz. Erhan Afyoncu, İstanbul 2012, vr. 197a ve 266a; Mehmet Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, Cilt 2, Haz. Tahir Güngör, Ed. Ziya Yılmazer, İstanbul 2019, vr. 19ab.

24 Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, (çev. Mehmet Emin Baş), İstanbul 2014, s. 198; el-Hallâk, *a.g.e.*, s. 199.

25 Patrick Russell, *a.g.e.*, s. 529-534.

26 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (çev. Serap Yılmaz), İstanbul 2011, s. 6.

sismologlara göre depremin saati 03:45 idi. Sismologlara göre Kudüs'ü etkileyen 30 Ekim'deki depremin şiddeti ise 6.6'dır. Antakya, Halep ve Gazze'de hissedilen bu öncü sarsıntı Safed, Nasıra, Akka ve Kuneytara'yı daha çok etkilemiş ve depremde 2 bin kişi ölmüştür. Bu bölgelere nispeten daha fazla nüfusun bulunduğu Şam'da ise bazı kamu binaları zarar görmüş, birkaç ev yıkılmış ve suyolları zarar görmüştür. Ambraseys ve Barazangi'ye göre 30 Ekim 1759'da 03.45'te meydana gelen depremin ana şoku ise 7.4 ölçeğinde olup 25 Kasım 1759'da gerçekleşmiş ve bölgede pek çok yer harap olmuştur[27].

Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, eserinde depremin tarihini Cemâziyelahir 1173 (Ocak-Şubat 1760) olarak vermektedir[28]. Bu da büyük depremden sonra artçı şokların devam ettiği anlamına gelmektedir. Nitekim 26 Kasım, 5 Aralık, 12 Aralık ve 30 Aralık'ta büyük artçı şoklar meydana gelmiştir. Yine Teşrifatçı Mehmet Akif Bey, tarihini 12-20 Aralık 1759 olarak verdiği depremlerde Şam ve Sayda'da zarar gören yerleri sıralar: Şam Kalesi, Sayda Kalesi, camiler, mescitler ve minareler[29]. Bu bilgiler ile Suriye ve Filistin'deki tarihsel depremlerin haritası bölgenin depremle iç içe bir hayat sürdüğünü ortaya koymaktadır. Meydana gelen küçük artçı şoklar sayılmazsa Halep 18. yüzyılın başından 1850'lere kadar yedi kez depreme şahit olurken aynı dönemde Şam'da altı kez deprem gerçekleşmiştir[30]. 1759 depreminin meydana geldiği güneyde Akabe'den başlayan ve Antep'e kadar uzanan Yemmûne fayı olarak adlandırılan hat üzerinde ise daha önce 1157, 1170, 1202, 1404 ve 1407 tarihlerinde depremler meydana gelmiştir. Bu fayda Bekaa Vadisi boyunca 100 km uzunluğunda bir kırık oluşmuştur. 1759 yılından sonra ise aynı fay hattı üzerinde 1822 ve 1872 tarihlerinde iki deprem meydana gelmiştir[31].

Felaketi Tahrir Etmek: Kaynakların Dilinden 1759 Depremi

Şam eyaletinde 1750'lerin sonunda başlayarak 1760'ların sonuna kadar devam eden kıtlık ve kuraklık[32] bu dönemde meydana gelen bir dizi felaketle eşleştirilmektedir. Halep valisi 1758 yılında şehir idaresiyle yaptığı toplantıda Hama civarından getirilecek tahılın un ve ekmek ihtiyacını karşılayacağına inanmıştı. Geçici bir rahatlama sağlayan bu tedbirin ardından Ekim 1759'da Haleplilerin ilgilenmesi gereken tek şey artık doğal afetler değildi. Her ne kadar deprem onların hissiyatını çok etkilemese de şehirden ayrıldıklarında başlarına gelebilecek diğer felaket, silahlı bedevi grupların saldırısı ve kıtlık nedeniyle giderek artan çetelerdi[33].

---

27 N. N Ambraaseys ve Muawia Barazangi, *a.g.m.*, s. 4007-4010.

28 Münir Aktepe, *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi: Mür'i't -Tevârih*, Cilt 2A, İstanbul 1978, s. 34.

29 Teşrifatçı Mehmet Akif Bey, *a.g.e.*, vr. 197ab.

30 Daniel Panzac, *a.g.e.*, s. 7.

31 N. N Ambraaseys ve Muawia Barazangi, *a.g.m.*, s. 4007-4010.

32 Yaron Ayalon, *a.g.e.*, s. 61.

33 Abraham Marcus, *a.g.e.*, s. 166.

Bu kuraklık ve kıtlık yıllarının sonlarına doğru Halep'te 30 Ekim gecesi başlayan yağmurlar yaşanacakların habercisi gibiydi[34]. Nitekim bu dönemdeki sarsıntıların nedenlerinden birini yaşanan kuraklığa bağlayan Fransız konsolos depremin ardından gelen ve dört gün süren yağmur ve fırtınalara iç çekmişti[35]. Halep'te ilk sarsıntı Haziran ayında hissedildiğinde kimse umursamamıştı. Hatta 30 Ekim'deki deprem onları uykularından uyandırsa da gerek yerel halk gerekse Avrupalılar depremle fazla ilgilenmedi[36]. Buna karşın artçı şokların devam ettiği bölgede Kasım ayı farklı şiddette bir dizi depreme daha şahit olundu. Sonunda 25 Kasım'da birincisinden daha güçlü ve daha uzun bir sarsıntı meydana geldi. Bu iki deprem sonrası Suriye kıyılarından ve bölgeden gelen haberler iç açıcı değildi. Safed ve Nablus tamamen harap olmuş, Kudüs, Yafa ve Beyrut ise daha az hasarla depremi atlatmıştı. Şam'da üç mahalle ve ünlü Balbek de zarar görmüştü. Burada 20 fersahtan büyük çukurlar açılmıştı[37]. Nitekim 1751'de Balbek tapınağını gezen ve resmini çizen Wood ile 1759 yılında James Bruce'un çizimleri depremin Balbek'e verdiği hasarı ortaya koymaktadır[38]. Özellikle Şam, Akka ve Sayda depremin en fazla tahribat yarattığı yerler arasındaydı. Sayda şehrindeki büyük tahribat şehri tanınmaz hale getirmişti. Fransız konsolos bu yıkımdan sonra şehrin yeniden ayağa kalkmasının zor olacağını düşünmekteydi. Ona göre sefalet ve yokluk içindeki bölgenin bu türden bir hasarı atlatması zordu. Kendi evinin de yıkıldığı şehirdeki bütün evler büyük hasar görmüş, pek çok yer yaşanamaz hale gelmişti[39]. Aynı tarihte Halep'te 30 Ekim'deki deprem gecesine kıyasla daha sakin bir hava vardı. Halepliler şehirde öğleden sonra bulutların yükseldiğine şahit oldular. 7.30 civarında meydana gelen deprem önce hafif bir sarsıntıya neden olurken ardından evlerin duvarlarını da sallayacak kadar şiddetini arttırmaya başladı. Sonra hafiflese de artçı şoklar iki dakika boyunca devam etti. 30 Ekim'den farklı olarak gökyüzü daha açık ve rüzgâr neredeyse hiç yoktu. Sonraki gece oldukça yağmurluydu ve 4.15'te meydana gelen ve bir dakikadan fazla süren sarsıntı daha şiddetliydi. Haleplilerin önceleri sıradan gördükleri bu olay artık bir teyakkuz halini almayı gerektirdi[40]. Zira gebe kadınların çoğunun düşük yaptığı Halep'te evlerin tonozları çatlamıştı[41]. Bölge 30 Ekim'den beri artçı sarsıntıların olmadığı bir gün geçirmemişti. Sayda'da herkes şehri terk ederek kırsal alanlara doğru kaçmaya başladı. Fransız konsolos ailesiyle

34 Patrick Russell, *a.g.e.*, s. 531.

35 "Le Tremblement de Terre de Seyde", s. 593-594.

36 Patrick Russell, *a.g.e.*, s. 531

37 *"*Le Tremblement de Terre de Seyde*"*, s. 593-594; BOA, C.DH.233-11626-1.

38 Norman N. Lewis, "Baalbek Before and After the Earthquake of 1759: The Drawings of James Bruce", *The Journal of the Council for British Research in the Levant*, 31/1, (1999), s. 242-245.

39 "Le Tremblement de Terre de Seyde", s. 592-593.

40 Patrick Russell, *a.g.e.*, s. 531-533.

41 Jean Vogt, "Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik: Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler", *Osmanlı İmpratorluğu'nda Doğal Afetler*, (çev. Gül Çağalı Güven ve Saadet Öztürk), Ed. Elizabeth Zachariadou, İstanbul 2011, s. 24-25.

birlikte Sayda paşasından temin ettiği bir çadırda 8 gün geçirmişti[42]. Depremde evleri yıkılan ve evsiz kalanlar çölde ve kırsal alanlarda gecelerken paşalar hırsızlara karşı askerler görevlendirmiştir. Hatta hep birlikte ibadet edilerek depremzedelerin moralleri yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Zira besi ve yük hayvanlarının da telef olduğu Sayda'da pek çok kişi enkazın altında kalmış, 7-8 bin kişi hayatını kaybetmişti[43]. Halep'te kurak topraklar yağmurla buluşmaya devam ederken 28 Kasım'da gece iki sularında oldukça sert bir sarsıntı daha yaşandı. 25 Kasım'dan beri devam eden sarsıntılar nispeten daha az şiddetliydi. Haleplileri korkutan bu sarsıntılar Halep'in birkaç eski suru hariç pek yıkıma neden olmadı. En eski minarelerden biri dahi zarar görmemişti. Ancak Antakya bu depremden Halep'e nazaran daha fazla zarar görmüştü. Pek çok ev yıkılmış, birkaç kişi ölmüştü[44]. Yine 30 Ekim gecesini takip eden günlere dair izlenimlerini anlatan el-Bedirî ve dönemin tarihçilerinden el-Murâdî, 25 Kasım'da meydana gelen depremde Emeviye Camii'nin şerefelerinin, ikinci depremde ise kuzey revakları ile minarelerinin tamamen yıkıldığını zikretmektedirler. Bununla beraber Babü'l-Berîd çarşısı ve kale burçları da yıkılmıştı[45]. Mehmet Hâkim Efendi ise Emeviye Camii'nin daha önceki bir depremde hasar gören doğu minaresinin yıkıldığını ifade etmektedir[46]. Buna karşın insanlar için Emeviye Camii Meydanı sığınılacak bir yer haline geldi. Bazıları sokaklarda, meyve bahçelerinde hatta mezarlıklarda kalmaya başladı. Şam Valisi Abdullah Paşa halkı teskin etmek için kalabalık ibadetler tertipledi. Tellallar çıkararak üç gün oruç tutulduktan sonra dördüncü gün Musalla Camii'nde toplanılmasını istedi. Vali, ayan, müftü, kadı, ulema, tarikat ehli kimseler, kadınlar, çocuklar camiye doluşmuştu. el-Bedirî bu günleri hacıların Arafat'taki ibadetlerine benzetmektedir[47]. Otorite ile tebaa arasındaki sınıra vurgu yapan[48] sur ve kaleler yıkılırken dini yapılar ile aralarındaki sınırlar da kalkmıştı. Deprem nedeniyle topluca yapılan bu ibadetler halk ve siyasi otoriteleri birbirine kenetlemişti. İnsanların sabahlara kadar ailelerini, komşularını ve akrabalarını aradığı, şehrin üçte birinin yıkıldığı Şam'da 20 bin kişinin öldüğü tahmin edilirken[49] kurtulanların büyük bir bölümü burada da kırsal alanlara doğru kaçmıştı. Sürekli devam eden kısa artçı şoklar şehre yeniden girmelerini engellemekteydi. Ayrıca kurtarılabilecek olanlara yardım etmek için de geri gelemiyorlardı. Trablus'ta ise 2 minare, 3-4 ev tahrip olmuştu. Burada da Avrupalılar ve yerlilerin çoğu kırsal alanlara doğru kaçarak

42 "Le Tremblement de Terre de Seyde", s. 593.

43 BOA, C. DH.233-11626-1; Daniel Panzac, *a.g.e.*, s. 6.

44 Patrick Russell, *a.g.e.*, s. 529-534.

45 el-Hallâk, *a.g.e.*, s. 197-199) ve el-Murâdî, *a.g.e.*, Cilt 3, s. 82.

46 Mehmet Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 19ab.

47 el-Hallâk, *a.g.e.*, s. 198-199, el-Murâdî, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 113.

48 Richard Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri: Şam, Vakıflar ve Şehir*, (çev. H. Ebru Aksoy), İstanbul 2012, s. 204.

49 Panzac Sayda'da bin 500, Şam'da 4-5 bin, Suriye'nin tamamında ise 30 bin kişinin öldüğünü ifade ederek bu rakamların kesin olmadığını belirtmektedir. Panzac, *a.g.e.*, s. 6.

hayatlarını kurtarmışlardı[50]. Safed de depremden çok fazla etkilenen yerlerden birisiydi. Sakinlerinin çoğunun öldüğü şehir tamamen yıkılmıştı. Yıllar sonra bölgeyi ziyaret eden Volney, Osmanlı Devleti'nin bu depremden sonra Safed'i kaderine terk ettiğini ve 1780'li yıllarda buranın köye dönüştüğünü ifade etmektedir. Hatta bunda Yahudilerin beklediği mesihin hâkimiyet kuracağına inandıkları yer olarak Safed'i görmelerinin etkili olduğunu vurgular[51].

1759 yılının sonlarında vuku bulan bu deprem bölgenin yaşadığı tek felaket değildi. Akka ve çevresinde ortaya çıkan vebanın iç kesimlere doğru yayılma ihtimali bölge sakinlerini endişelendirmişti. Bu endişe Halep civarında iki yıl kadar sürdü[52]. Konsolos ve ailesi 200 kuruşa mal ettikleri bir kabinde kışı geçirmek zorunda kaldılar. Depremden korunmak için yapılan bu kabinler yağan yağmurun altında kalmıştı[53]. Peş peşe gelen kıtlık, susuzluk, deprem ve soğuklardan sonra bölgede Sultan III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'ın doğumu için düzenlenen şenlikler yedi gün yedi gece sürmüş ve halk için moral olmuştur[54]. Depremden sonra ise Mustafa el-Ulvânî yazmış olduğu bir şiirle hem Şam Müftüsü Ali el-Murâdî'yi hem de dönemin sultanı III. Mustafa'yı Emeviye Camii'nin yeniden imarı nedeniyle övmektedir[55].

Osmanlı Devleti'nin Yenileme Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nde, bir bölgede meydana gelen depremin ardından tahribatın boyutunun görülmesi ve yapılacak masrafın hesaplanması için ilgili bölgeye bir görevli gönderilirdi. Bina emini olarak adlandırılan bu görevli şehir ayanı ile gerçekleştirdiği keşiften sonra meydana gelen hasarlara dair bir rapor düzenlerdi. Bu rapor, zarar gören binaları tavsif ederken gerekli malzemeler ile ihtiyaç duyulacak meblağı da rakamsal olarak ifade ederdi. Keşif raporlarının yanı sıra vakayı işiten dönemin tarihçileri de 1759 Depremi'ne dair yeni bilgiler verir. Diğer taraftan Avrupalı gözlemciler ile merkezî ve yerel kaynakların aktardıkları özellikle Şam, Sayda ve Kudüs keşif defterlerinde ihtiyaç olarak zikredilen hesabın da iz düşümünü ortaya koymaktadır. Bu iz düşüm bölgenin yüzyılın başından itibaren karşılaştığı doğal afetler silsilesinin bir devamı idi. Bu dönemde kıtlık, hastalık, kuraklık, seller, depremler gibi felaketler bölgenin kaderini şekillendiren olaylar olmuştur. En az altı yüzyılın en şiddetlisi olan deprem ise Suriye'nin geniş bölgeleri ve Şam'ı tamamen enkaz haline getirmişti. Tekrarlayan artçı sarsıntılardan dehşete kapılan pek çok kişi derme çatma kulübelerde veya çadırlarda yaşıyordu. Kışın yaklaşmasıyla birlikte başlayan yağmur, soğuk ve karlı hava da felaketin

50 Patrick Russell, *a.g.e.*, s. 532-533; Burayk, *a.g.e.*, s. 69, s. 198-199.

51 M. C. F. Volney, *Travels Through Syria and Egypt in the years 1783, 1784, and 1785*, Volume 2, London 1788, s. 231-232.

52 Abraham Marcus, *a.g.e.*, s. 166.

53 "Le Tremblement de Terre de Seyde", s. 593-594.

54 Burayk, *a.g.e.*, 67; el-Hallâk, *a.g.e.*, 206.

55 el-Murâdî, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 149-150.

şiddetini artırmıştır. Üstelik yayılmaya başlayan veba salgını da bölgeyi tesiri altına almıştı[56].

Depremden sonra şehirdeki kamusal binaların onarımı için yapılan keşifler ve tamir masrafları söz konusu depremin sebep olduğu yıkımı ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti de 1759 Depremi'nden zarar gören kamusal binaların yeniden inşasına özel önem verdi. Şam'ın devlet açısından dinî ve siyasi önemi hac yolunun merkezî bir durağı olmasından gelmekteydi[57]. Nitekim devletin bölgedeki önemli kaygılarından birisi olan hacıların emniyeti hususu Şam valisi ve hac emiri olanların bu görevlerine dair dikkatlerinin depremlerin meydana geldiği 1759 yılının son aylarında dahi çekilmesini engellemiyordu[58]. Diğer taraftan Şam'ın İstanbul, Kahire, Hicaz, Bağdat, Halep ve Orta Asya ile olan ticari bağlantıları ise Osmanlı idaresi altındaki dönüşümünü ortaya koymaktadır. Şam'da Emeviye Camii ile Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın Osmanlı öncesinden tevarüs edilen siyasi, ekonomik ve toplumsal meşruiyete sunduğu katkı bu yapıların vakıflarının güçlendirilmesinde ve tamirine dikkat edilmesinde rol oynamıştır[59]. Bu bağlamda devlet tarafından Şam'daki cami, medrese ve mescit gibi mekânların vakıflar eliyle inşası gerçekleştirilmiştir[60]. Şam Kalesi'nin tamiratı için keşfin yapılması beklenmemiştir. Kalenin tamiri için 1760 yılının başında Trablusşam Valisi Osman Paşa'nın 1759 yılına ait mukataa malından 5 bin kuruş tahsil edilmişti[61]. Ancak kalenin toplam tamirat masrafı yaklaşık 91 bin kuruş tutmuştur[62]. Selimiye ve Süleymaniye camiilerinin tamiratı kendi vakıflarının muhasebesinden yürütülürken hasarın büyük olduğu Emeviye Camii'nin tamiri devlet tarafından sübvanse edilmiştir[63]. Depremden sonra zarar gören yerlerin tamirat işleri için bölgedeki vali ve kadılar merkezden gönderilen bina eminleri ile iş birliği içinde çalışmıştır. Bina eminleri Halep, Antakya, Sayda, Hama ve Humus'tan temin edilecek inşaat ameleleri arasından güçlü ve işinde mahir olanları seçerek Şam Kalesi ve Emeviye Camii'nin inşasında çalıştırmıştır[64]. Teşrifatçı Mehmet Akif Bey Mustafa Bey'e tamirat için 50 bin kuruş tahsis edildiğini ve Şam'a ulaştıktan sonra keşif ve tahmin yapıldıktan sonra miri gelirlerden iktiza edenler ile yıkılan ibadethanelerin vakıflarından tahsis

56 James Grehan, *Everyday Life: Consumer Culture in the 18th Century Damascus*, Washington 2007, s. 34-35.

57 Richard Van Leeuwen, *a.g.e.*, s. 199-200, 210.

58 Yüksel Çelik, Murat Uluskan, Davut Hut, *Mühimme Defterlerinde (1750-1778) Kudüs*, Cilt 5, İstanbul 2018, s. 105-109.

59 Richard Van Leeuwen, *a.g.e.*, s. 210.

60 M. Yaşar Ertaş, *a.g.m.*, s. 241-250; Yaron Ayalon, *a.g.m.*, s. 513-528.

61 BOA, C.DH.154/7657.

62 Oğuzhan Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Fırat Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2013, s. 27.

63 M. Yaşar Ertaş, *a.g.m.*, s. 241-243.

64 BOA, AE.SMST.III 131-10196; BOA, C.BLD. 58-287.

edilen miktarların kullanılacağını ifade etmektedir[65]. Ancak paradan başka malzemeye de ihtiyaç hâsıl olmuştu. Zira deprem haberi alınır alınmaz öncelikle Şam Kalesi'nin tamir edilmesi gerektiği emredilmişti.[66]. Ancak sınır boylarındaki bazı kalelerin de tamire muhtaç olması ve Mustafa Bey'in yaptığı keşif masrafının çok çıkmasından dolayı[67] Hassa Mimarbaşısı el-Hac Ahmed Ağa görevlendirilerek[68] acil yerlerin tamiratına girişilmesi istendi. Böylece ilk iş olarak Şam Kalesi'nin tamirine başlanmış ve tamirat 1761 yılında bitirilmiştir[69]. Mimarbaşı ile birlikte çalışan boyacı, marangoz, taşçı gibi inşaat işçileri caminin kubbesini, minareyi ve harap olan diğer yerleri onarmışlardır. Tamirat süresince kapalı kalan cami sadece namaz vakitlerinde kapılarını açmıştır. Ramazan ayına gelindiğinde ise tamirat işlemleri bitmiştir[70]. Üç caminin toplam tamirat masrafı yaklaşık 22 milyon akçe (yaklaşık 183 bin kuruş) tutmuştur. Nitekim Emeviye Camii'nin tamiratı bittikten sonra Şam uleması ve ayanı nezdinde eskisinden daha sağlam olduğu tasdik edilmişti[71]. Şam Müftüsü Ali el-Murâdî hem Mihail Burayk için üzüntü kaynağı olan Sednaya Kilisesi'nin tamir edilmesine hem de Emeviye Camii'nin onarılmasına yardımcı olmuştu[72]. Şam merkezi ile dışındaki han, medrese, bostan gibi mülklerin masrafı ise 21.986,5 kuruştur[73]. Deprem sadece yerel halkı değil, devletin bölge ahalisinden topladığı gelirlerle teşekkül edilen hac kafilelerini korumakla görevli hafif süvari birliği olan cerde[74] teşkilatına da sekte vurmuştu. Trablusşam ahalisinin zor durumu da devleti pratik bir yola sevk etti. Hac kafilelerinin korunmasında önemli bir görevi bulunan cerde birliğinin gelirlerinin tahsil edilebilmesi için Hama, Humus, Maarratü'n-Numan ve Hısnü'l-Ekrad mukataaları Trablusşam valisine üç yıllığına tahsis edilmişti. Peşin olarak alınan miktar ise 160 bin kuruştu[75]. Meydana gelen depremlerin etkilediği yerler ile devlet hazinesine ait yerlerin zararları için temin edilen miktarlar yetmediğinde ise hac emiri ve Trablusşam Valisi olan Osman Paşa'dan önceki yılın iltizam gelirleriyle mahsup etmesi istenmiştir[76].

65 Teşrifatçı Mehmet Akif Bey, *a.g.e.*, vr. 197ab.

66 BOA, C.DH. 24-1181.

67 BOA, C.EV. 42-2070.

68 Mehmet Hâkim Efendi, bina emini olarak İsfehanizade Mehmed Ağa'yı da zikretmektedir. Mehmet Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 19ab.

69 M. Yaşar Ertaş, *a.g.m.*, s. 241-243.

70 el-Hallâk, *a.g.e.*, s. 204-205; BOA, C.BLD. 58-2873.

71 M. Yaşar Ertaş, *a.g.m.*, s. 241-243.

72 Burayk *a.g.e.*, s. 68-74, el-Murâdî, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 149-150.

73 BOA, AE.SMST.III 355-28436; Bu mekânlar Esad Paşa'nın mülkü iken idamından sonra Trablusşam valisi Osman Paşa'ya iltizam olarak verilen yerler arasındaydı. BOA, D.BŞM.d.3559.

74 Mehmet İpşirli, "Cerde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 392-393.

75 Adil Erken, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirü'l-Hacc Olarak Hizmetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sos.Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon 2017, s. 142-143.

76 BOA, AE.SMST.III 355-28436.

Depremde en fazla zarar gören yerlerden biri de Sayda kentiydi. Devlet açısından Akdeniz kıyısında önemli bir konumda bulunan şehir, Beyrut ve Safed'den oluşan Sayda eyaletinin de merkeziydi. Ayrıca bölgede faaliyetlerini sürdüren ve yerel bir idare kuran Zâhir el-Ömer'in nüfuzu içindeydi. el-Ömer'in Akka ve Hayfa civarında Avrupalı tüccarlar ile olan iletişimi ve Malta korsanlarını himaye etmesi bölgedeki nüfuzunun arttığının göstergesiydi. Bölgedeki idaresi devlet tarafından da onaylandığı anlaşılan el-Ömer'in özerk faaliyetlerine 1775 yılında Cezzar Ahmed Paşa tarafından son verilmiştir. Ancak Sayda 1759 depreminden sonra siyasi ve ekonomik önemini yitirmiş, Beyrut öne çıkmıştır[77]. Sayda'nın içinde bulunduğu durumun farkında olan Osmanlı Devleti buranın tamiri ve tahkimi için de hemen harekete geçmişti. Aralarında Sayda'daki camilerin imam, hatip ve müezzinleriyle bunların mütevellileri, nakibü'l-eşraf, müftü, kale dizdarı ve kale neferatından kimseler olmak üzere toplam 84 kişinin imzalayarak sultana gönderdikleri arzuhâl Sayda'nın durumunu gözler önüne sermektedir. Sayda'da 31 Ekim gecesi saat onda meydana gelen deprem ile daha sonra onların 27 Kasım olarak zikrettikleri ikinci deprem Sayda Kalesi'nin, mescid ve camilerin, hanlar ve çarşıların, dükkânların ve pek çok evin yıkılmasına neden olmuştur. Yıkılmayan mekânlarda ise ya yarıklar oluşmuş ya da delikler açılmıştır. İnsanlar yiyecek erzakları dahi kalmadığı Sayda'dan ayrılmış, kış gününde çöllere sığınmıştı. İleri gelenlerin Sultan III. Mustafa'ya gönderdiği arzuhâlde mukataalı arazilerin de harap olduğu belirtilerek depremde mültezimlerin toplaması gereken vergiler için bir af talep edilmektedir. Gönderilecek bir mübaşirin durumu yerinde "keşf" etmesini ve devletin yardımını beklemişlerdir[78].

Şam'da olduğu gibi Sayda Kalesi de depremde yıkılmıştı. Bu kalenin inşası için keşif yapılması beklenmemiştir. Kalenin duvarları ve burçları tamire muhtaç durumdadır[79]. Sayda Kalesi'nin denize nazır olmasından dolayı vali ve ahalinin yardımlarıyla bir an önce tamirine başlanmıştır. Zira denizden gelebilecek bir tehlike bölge için telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilirdi. Nitekim Sayda ileri gelenleri de Sultan III. Mustafa'ya gönderdikleri arzuhâlde korsanların korkusundan rahat ve emniyet içinde olmadıklarını bildirmişlerdi[80]. Kalenin tamiri için Sayda Kadısı Ebu Bekir ile birlikte kale dizdarı ve mimarbaşı keşif yapmış ve bu korku, keşif ekibi tarafından da dile getirilmişti. Keşif heyetinin hazırladığı rapora göre kalede bulunan Abdülkadir Geylani makamı ile camisinin dört duvarı da yıkılmıştı. Ayrıca kalenin dört duvarında, özellikle deniz tarafında büyük hasarın olduğu görülmüştür. Kalede bulunan tophanelerin duvarları çökmüştür. Keşif

77 Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 90-91; Ersin Gülsoy, "Sayda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul 2009, s. 209-210.

78 BOA, C.DH.233-11626-1.

79 BOA, C.DH.233-11626-1; Teşrifatçı Mehmet Akif Bey, *a.g.e.*, vr. 197a.

80 BOA, C.DH. 233-11626-1, C.AS. 647-27201.

raporunu hazırlayan heyet, tahmini ihtiyacı 12.500 kuruş olarak belirlemişti[81]. Bunun için de hemen Sayda gelirlerinden 15 bin kuruş tahsis edilmiştir[82]. Toplu ibadetten sonra halk ile siyasi otorite bu sefer şehrin yeniden imarında birlikte hareket etmişti. Buna mukabil halkın beklentileri de vergilerin ertelenmesi ve azaltılması yönündeydi[83]. Zira depremin artçılarının devam ettiği Sayda'da mahkeme 1760 yılı ilkbaharında halkın sur dışında çadırlarda kaldığı bir kampta kurulmuştu[84]. Sonbaharda da devam eden depremler Antakya, Antep ve Şeyzer'de (Hama) hissedilmişti[85].

Devletin bölgedeki tahribatı tespit etmesi ve tamirine dair icraatları sonraki yıllarda da devam etmiştir. Hac yolunda bir durak olan Mesis'deki Sultan Mehmed Camii'nin duvarları ve kubbesi de depremden harap olmuştu. Tamir masrafı için 500 kuruşun ihtiyaç olurken cami vakfından hamamın da depremde zarar görmesi nedeniyle gelirlerinden yoksun vakıf, tamirat yapamamıştı. Bölgede inşa edilmekte olan bir köprüden kalan keresteler bu cami ve hamamın tamirinde kullanılmıştır[86]. Hama, Humus, Maarratü'n-Numan ve Hısnü'l-Ekrad'daki zarar ise nispeten daha az olup masrafları 554 kuruş tutmuştur[87].

Kudüs ise ilk kıble ve üçüncü harem olması hasebiyle devlet tarafından özel önem verilen yerler arasındaydı. Bir vakıf şehir olan Kudüs'te 16. yüzyılda ilhakından sonra başlayan imar faaliyetleri sonraki yüzyıllarda düzenli şekilde devam etmişti. Osmanlı Devleti açısından önceki İslam devletlerinden kalma vakıf eserlerinin idamesine ve vakıflardaki istikrarın sağlanmasına özen gösterilmekteydi. Hem dini önemi hem de söz konusu kamu vakıflarının varlığı devlet tarafından düzenli şekilde tamirine özen gösterilmesi gereken yerlerin başında gelmesini sağlamaktaydı. 18. yüzyılın başından itibaren Kudüs'te Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'da çeşitli tamirat ve yenileme çalışmaları yapılmıştır. İlki 1702 yılında olan bu yenileme işlemleri sırasıyla 1705, 1714, 1720-21, 1735, 1743, 1752, 1754, 1756 yıllarında gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere 18. yüzyılda aralıklarla şehirdeki kutsal mekânların eskiyen yerleri tecdid edilmiştir[88]. 1743 yılında Kubbetü's-Sahra'nın kubbesi, kapıları, camları, Mescid-i Aksa'nın kemerleri, kurşunları tamir edilmiştir. Ayrıca bu onarımda Hanbeliye Medresesi, Maliki Camii, Hz. Ömer Camii ve şehir kapıları ile bu kapılara açılan yollar elden geçirilmiştir. Tamire muhtaç olan yerler tespit edildikten sonra onarımın başlamasına kadar geçen sürede yağmur, kar gibi

81 BOA, C.DH.233-11626-2.

82 Teşrifatçı Mehmet Akif Bey, *a.g.e.*, vr. 197a.

83 BOA, C.DH.233-11626-1.

84 Jean Vogt, *a.g.m.*, s. 45.

85 N. N Ambraseys, C. F. Finkel, *a.g.e.*, s. 130.

86 BOA, C.EV. 37-1823.

87 BOA, AE.SMST.III 355-28436.

88 BOA, BŞM.BNE.d.15883; Alaattin Dolu, *a.g.e.,* s. 97; Doğan Yavaş, "Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahre Tamirleri" *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi: Kudüs*, Ed. Mefail Hızlı vd., Bursa 2019, s. 176-200.

hava olaylarıyla çeşitli nedenlerden kaynaklanan tamir ihtiyaçları da oluşmaktaydı. Bunlar daha önce keşf olunmayan ancak tamire muhtaç olan yeni yerlerdi. Bunlarla birlikte 1743 yılı tamirat masrafı 20.530 kuruş tutmuştur[89]. Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra'ya 11 yıl sonra yapılan tamiratta ise benzer tadilat gerçekleştirilmiştir. 1754 yılındaki tamiratta eksik kalan kurşunlar önceki tamirattan artan ve Mescid-i Aksa ambarlarında saklanan kurşunlardan tamamlanmıştır. Bu tamiratın masrafı ise 6.147 kuruştur[90].

Depremde Zarar Gören Yerler	İhtiyaç Duyulan Malzeme	Masraf
Davud as Türbesi	Kireç, işçi ve malzeme	700 kuruş
Kudüs yakınlarındaki Nebi İşmoel as minaresi	Kireç, işçi ve malzeme	400 kuruş
Ebu Yezid Bestami zaviyesi	Kireç, işçi ve malzeme	400 kuruş
Kubbetü's-Sahra'nın batı duvarları ve kapısı	Kireç, işçi ve malzeme	7.000 kuruş
Mescid-i Aksa minaresi	Kireç, işçi ve malzeme	4.000 kuruş
Mescid-i Aksa kemerleri	Kireç, işçi ve malzeme	9.000 kuruş
Kayıtbay Medresesi ve Tenkiziyye Medresesi	Kireç, işçi ve malzeme	6.000 kuruş
Cebel-i Tur-ı Zeytâ zaviyesi ve minaresi	Kireç, işçi, iskele ve malzeme	2.000 kuruş
Ta'ziyye medresesi ve minaresi	Kireç, işçi, iskele ve malzeme	3.000 kuruş
Kaledeki mescidin minaresi ve kalenin burçları ve bazı tarafları	Kireç, işçi, iskele ve malzeme	10.100 kuruş
Beni Zeyd mahallesinde El-Hamra Mescidi ve minaresi	Kireç, işçi, iskele ve malzeme	3.000 kuruş
Mevlevihane mescidi ve minaresi	Kireç, işçi, iskele ve malzeme	3.500 kuruş
Mescid-i Aksa vakfının Akarları	Kireç, işçi ve malzeme	17.950 kuruş
Mescid-i Aksa tarafındaki surlar ile şehrin bazı surları ve burçları, kapıları	Kireç, işçi, alet ve malzeme	10.050 kuruş

Tablo 1. Kudüs'te Hasar Gören Yerler (1759)

1759 depreminden sonra İstanbul'a hasar gören yerleri gösteren bir keşif raporu gönderilmiştir. Bu rapora göre şehrin kamu vakıflarında büyük hasar oluşmuştu. Ayrıca Kudüs Kalesi'nin bazı yerleri de yıkılmıştı. Keşif raporunun ulaşmasından sonra kamu vakfı olan bu mekânların tamiri için de İstanbul'dan bir bina emini tayin edilmiştir. 15 Şubat 1761 tarihinde eski tersane emini kapı kethüdası Ali Ağa, bu iş için görevlendirilmiştir[91]. Kudüs mütesellimi, Kudüs kadısı, Kudüs baş mimarı, şehir ayanı ve ehl-i hibre (bilirkişi) bir araya gelmiş, zarar gören yerlerin tespitini yaparak tamirat için gerekli masrafların keşif raporunu ortaya

89 BOA, AE.SMHD.I 89-6047.

90 BOA, D.BŞM.BNE.d. 15920.

91 BOA, C.ML./712-29081; Teşrifatçı Mehmet Akif Bey *a.g.e.*, vr. 266a.

çıkarmışlardır[92]. Vefat eden Kudüs Kadısı Mustafa İzzet Efendi'nin yokluğunda[93] tamir için gerekli keşfin yapılması Kudüs Şafii naibinin önderliğinde gerçekleşmiştir. 75 bin kuruşa ihtiyaç olunduğuna dair tutulan muhasebenin icrası için de Ali Ağa'nın Kudüs'e gitmesi gerekmiştir[94]. Buna göre; Davud Peygamber türbesi, İşmoel Peygamber Mescidi ve Minaresi, Ebu Yezid Bestami Zaviyesi, Kubbetü's-Sahra'nın batı kapısı, Mescid-i Aksa minareleri ve kemerleri, Kayıtbay ve Tenkiziyye Medreseleri, Cebel-i Tur-ı Zeyta zaviyesi ve minaresi, Kudüs Kalesi'ndeki mescidin minaresi, cephanelik, Benî Zeyd Mahallesi'nde yer alan el-Hamra Mescidi ve Minaresi, Mevlevi Zaviyesi, evler, hanlar, sabunhaneler ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından tahkim ettirilen surların kapılarıyla burçları depremden zarar görmüştür. En fazla zarar Mescid-i Aksa ve kalede meydana gelmiştir. Rapora göre tamirat için gerekli malzemeler ile inşaatlarda çalışacak işçilere ödenecek ücretlerin toplamı 77.100 kuruştur[95]. Görüleceği üzere depremin Kudüs'e verdiği hasar, Şam'daki gibi olmasa da bundan önce gerçekleştirilen son tamirat masraflarının on katından fazladır.

Sonuç

Hac yolunun 18. yüzyıldan itibaren devlet açısından bir meşruiyet sembolü haline gelmesi güzergâhta bulunan şehirler ve ahaliler açısından devletin buraya daha fazla önem vermesini gerektirmişti. Bu vesileyle III. Mustafa hac yolunu tehdit eden güvenlik problemlerine karşı önlemler aldı. Deprem de bu yol güzergâhı üzerinde bulunan bazı yerleri etkilemişti. Deprem, talihe ve ilm-i nücûma inanan III. Mustafa'nın[96] nezdinde bölgedekilerin bir talihsizliği mi idi, yoksa bölge sakinlerin için bir kader miydi? Modern dünyadaki gibi çarpık yapılaşmadan kaynaklanan ve depremlerle yerle bir olan binalar söz konusu değildi. Buna karşın Fransız konsolosun raporuna göre 30 bine yakın insan hayatını kaybetmişti.

Doğal afetlerin tarihin akışını yavaşlatma veya değiştirmedeki rolü inkâr edilemez. Bu anlamda tarihte ihtimaller söz konusu iken bir depremin meydana geldiği yerin tahkimatına verdiği zarar, o yerde gözü olanlar için bir fırsat olmaktadır. Osmanlıların Trakya'ya yerleşmesinde 1354 depremiyle Gelibolu Kalesi ve surlarının yıkılmasının etkisi söz konusuydu. Diğer taraftan bu doğal afet Kantakuzenos için mağlubiyetini meşrulaştırma aracı olmuştu[97]. Bilâd-ı Şam'da meydana gelen deprem bölgenin Avrupalılar tarafından işgal edilme korkusu yaşanmasına yol açmamıştı. Yani bu deprem Avrupalılar için bir fırsat olarak tarihtekini yerini almadı. En azından bu dönemde Osmanlılar ile Avrupalılar

92 KŞS243: 159.

93 Yüksel Çelik, Murat Uluskan, Davut Hut, *a.g.e.*, s. 106-107.

94 Teşrifatçı Mehmet Akif Bey, *a.g.e.*, vr. 266a.

95 KŞS243: 159.

96 Kemal Beydilli, "Mustafa III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 280-283.

97 Elizabeth Zachariadou, *a.g.m.*, s. 6-7.

arasındaki barış ortamı ve Avrupa'da meydana gelen Yedi Yıl Savaşları bu düşüncenin bertaraf edilmesine neden olmuştu. Ancak Doğu Akdeniz'de bir tehdit unsuru olan korsanlar özellikle Sayda ve civarında yerel halkı ve ileri gelenlerini korkutmuştu. Korsan faaliyetleri veya Avrupalıların bölgeye yönelik tutumları Sayda'nın tarihteki rolünü değiştirmedi. Ancak depremden sonra Sayda şehrini yeniden tahkim etme girişimleri nihayete erdiğinde yerel halk yeni yerleşim yerlerini çoktan bulmuştu. Bu nedenle depremden önce önemli bir ticari kent olan Sayda bu dönemden sonra yerini Beyrut'a bırakacaktır. Hac kervanının durağı olan Şam ve kutsal mekânların bulunduğu Kudüs ise dini ve siyasi önemini sürdürecektir.

Kaynaklar

A. Arşiv Kaynakları

T.C. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri, Sultan III. Mustafa (AE.SMST.III), 131-10196, 355-28436.

Ali Emiri, Sultan I. Mahmud (AE.SMHD.I), 89-6047.

Cevdet, Askeriye, 647-27201; Belediye, 58-2873; Dâhiliye, 154/7657; 24-1181; 233-11626-1-2-3; Evkâf, 37-1823; 42-2070; Maliye, 712-29081.

Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe Defterleri (D.BŞM.d), 3559; Baş Muhasebe Bina Eminliği Defterleri (D.BŞM.BNE.d), 15920.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi

Dımaşk (Şam) Şer'iyye Sicili: DŞS.155.

Müessesetu İhyâi't-Türâs ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye: Filistin Vakıflar Bakanlığı Ebu Dis Arşivi

Kudüs Şer'iyye Sicili KŞS.243.

B. Yayınlanmış Kaynaklar

"Le Tremblement de Terre de Seyde en 1759", *Revue de L'histoire des Colonies Françaises*: *Société d'histoire des Colonies Françaises*, Quinzième Année 1er Trimestre, Bibliothèque Nationale de France, Paris, (1927), s. 591-594.

Aktepe, Münir, *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi: Mür'i't -Tevârih*, Cilt 2A, İstanbul 1978.

Çelik, Yüksel, Murat Uluskan, Davut Hut, *Mühimme Defterlerinde (1750-1778) Kudüs*, Cilt 5, İstanbul 2020.

el-Hallâk, Şeyh Ahmet el-Bedirî, *Berber Bedirî'nin Günlüğü*:*Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar (1741-1762)*, (çev. Hasan Yüksel), Ankara 2015.

el-Murâdî, Ebi'l-Fazl Muhammed Halil bin Ali, *Silkü'd-Durâr fî A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşar*, Cilt 1-4, Beyrut 1988.

Hamîdî el-İmâdî Ali b. İbrahim b. Abdurrahman el-Dimaşkî, *Risaletü'l-Havkale fi'z-Zelzele*, Konya Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, No. 42 Yu 393/2. vr. 29-31.

Hurî Mihail Burayk, *Vesâikü Tarihiyye li'l-Kursî el-Melekî el-Antakî*: *Târihü'ş-Şam (1720-1782)*, Lübnan 1930.

İbn Kennân, Muhammed, *Yevmiyâtün Şâmiyye ve Hüve et-Târîhü'l-Müsemma bihi el-Havâdisü'l-Yevmiyye min Târîh Ehade Aşara ve Elf ve Mie*, thk. Ekrem Hasan el-Ulebî, Dimaşk 1994.

Mehmet Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, Cilt 2, Haz. Tahir Güngör, Ed. Ziya Yılmazer, İstanbul 2019.

Russell, Patrick, "An Account of the Late Earthquakes in Syria: in a Letter from Dr. Patrick Russell, to his Brother, Alexander Russell, M. D. F. R. S", *Philosophical Transactions (1683-1775*), 51, (1759-1760), s. 529-534.

Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târîhi Cülûs-ı Sultan Mustafa Han-ı Sâlis, Sultan Üçüncü Mustafa Tarihi (İnceleme ve Tıpkıbasım)*, Haz. Erhan Afyoncu, İstanbul 2012.

C. Araştırma Eserler

Akın, Lemi, "İlk Müstakil Deprem Kitabı: Risâle-i Zelzele", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 44/44, (2011), s. 1-81.

Ambraaseys, N. N. ve Muawia Barazangi, "The 1759 Earthquake in the Beka Valley: Implications for the Earthquake Hazars Assessment in the Eastern Mediterranean Region", *Journal of Geophysical Research*, 94/B4, (1989), s. 4007-4013.

Ambraseys, N. N. ve C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler: Bir Tarihsel İnceleme*, *1500-1800*, (çev. M. Umur Koçak), Ankara 2006.

Arslantaş, Nuh, "Zelzele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 227-231.

Ayalon, Yaron, *Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine, and Other Misfortunes*, New York 2015.

_____, "Famines, Earthquakes, Plagues: Natural Disasters in Ottoman Syria in the Writings of Visitors", *Osmanlı Araştırmaları*, 32, (2008), s. 223-247.

_____, "Ottoman Urban Privacy in Light of Disaster Recovery", *IJMES*, 43, (2011), s. 513-528.

Beydilli, Kemal, "Mustafa III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 280-283.

Bilgin, Orhan, "Gökmenzâde'nin İşâret-nümâ Adlı Deprem Risalesi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/2, (2010), s. 1-32.

Dolu, Alaattin, *Osmanlı Kudüs'ü: Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet 1703-1789*, İstanbul 2020.

Emecen, Feridun, "Zâhir el-Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 90-91.

Erken, Adil, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirü'l-Hacc Olarak Hizmetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon 2017.

Ertaş, M. Yaşar, "1759 Şam Depremi'nde Büyük Hasar Gören Emeviye, Selimiye ve Süleymaniye Camilerinin Onarımı", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Cilt 1, Haz. Şebnem Ercebeci ve Aysu Şimşek-Canpolat, Ankara 2001, s. 241-250.

Grehan, James, *Everyday Life: Consumer Culture in the 18th Century Damascus*, Washington 2007.

Gülsoy, Ersin, "Sayda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul 2009, s. 209-210.

Hazai, GY., "Osmanlı Tarihinde Doğal Afetlerin Rolü Hakkında Birkaç Görüş", *Osmanlı İmpratorluğu'nda Doğal Afetler*, Ed. Elizabeth Zachariadou, İstanbul 2001, s. 3-5.

İpşirli, Mehmet, "Cerde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 392-393.

Koltuk, Nuran vd., *Osmanlı Belgelerinde Halep*, Ed. M.Taner Koltuk, İstanbul 2018.

Köse, Ali ve Talip Küçükcan, *Deprem ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, İstanbul 2006.

Lewis, Norman N., "Baalbek Before and After the Earthquake of 1759: The Drawings of James Bruce", *The Journal of the Council for British Research in the Levant*, 31/1, (1999), s. 242-245.

Marcus, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, (çev. Mehmet Emin Baş), İstanbul 2014.

Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (çev. Serap Yılmaz), İstanbul 2011.

Salamon, Amos, Thomas Rockwell, Steven N. Ward, Emanuela Guidoboni ve Alberto Comastri, "Tsunami Hazard Evaluation of the Eastern Mediterranean: Historical Analysis and Selected Modeling", *Bulletin of the Seismological Society of America*, 97/3, (2007), s. 705-724.

Samıkıran, Oğuzhan, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Fırat Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2013.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Osman III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 456-459.

Sbeinati, Mohamed Reda, Ryad Darawcheh, Mikhail Mouty, "The Historical Earthquakes of Syria: An Analysis of Large and Moderate Earthquakes from 1365 B.C. to 1900 A.D", *Annals of Geophysics*, 48/3, (2006), s. 347-435.

Singer, Amy, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, (çev. Sema Bulutsuz), İstanbul 1996.

Süzgün, Mürüvet, *Hâmid El-İmâdî'nin Risalelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

Yavaş, Doğan, "Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahre Tamirleri", *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi: Kudüs*, Ed. Mefail Hızlı vd., Bursa 2019, s. 176-200.

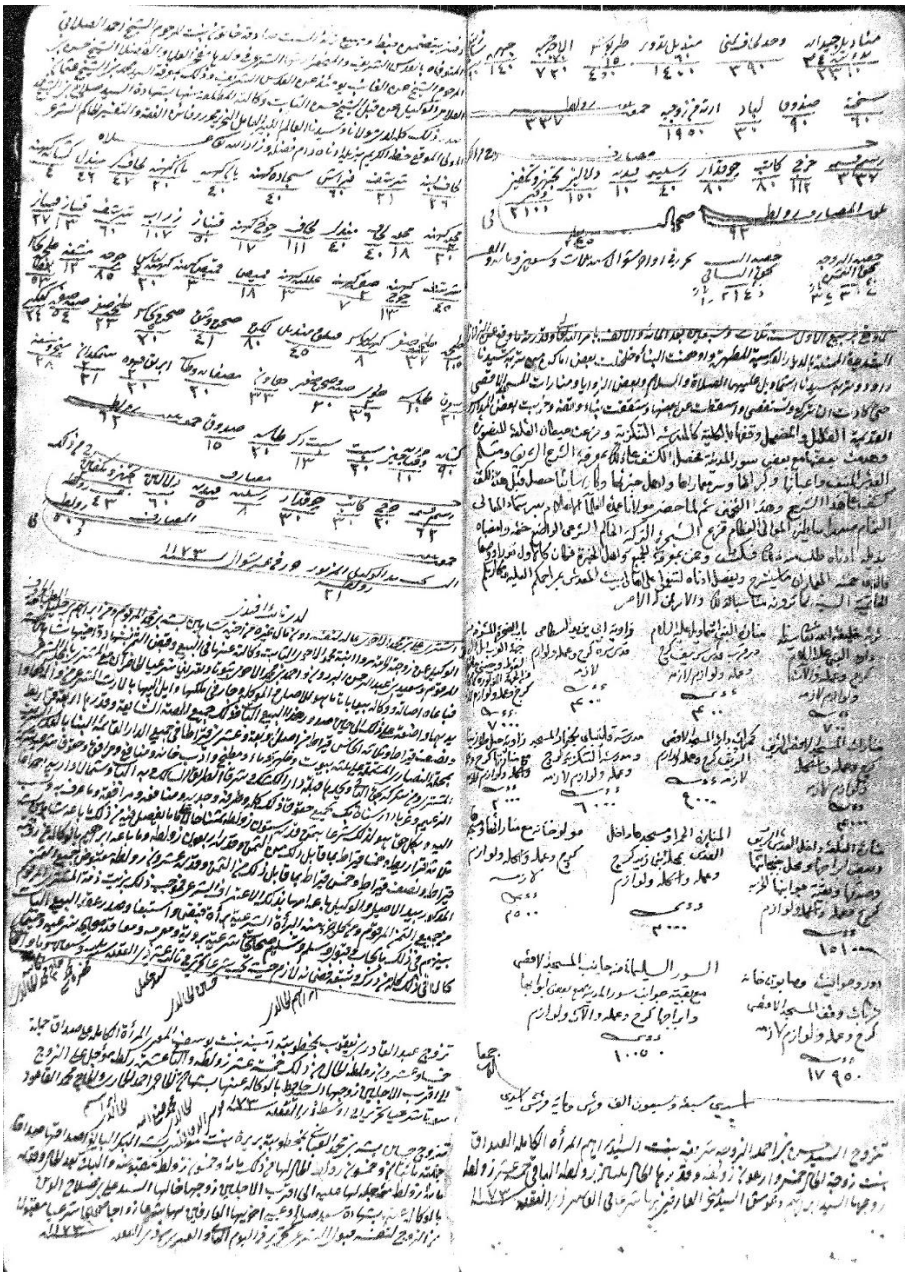
Van Leeuwen, Richard, *Bir Osmanlı Şehri: Şam, Vakıflar ve Şehir*, (çev. H. Ebru Aksoy), İstanbul 2012.

Vogt, Jean, "Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik: Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler", *Osmanlı İmpratorluğu'nda Doğal Afetler,* (çev. Gül Çağalı Güven ve Saadet Öztürk), Ed. Elizabeth Zachariadou, İstanbul 2001, s. 13-71.

Volney, M. C. F., *Travels Through Syria and Egypt in the years 1783, 1784, and 1785*, Volume 2, London 1788.

Zachariadou, Elizabeth, "Doğal Afetler: Fırsat Anları", *Osmanlı İmpratorluğu'nda Doğal Afetler*, Ed. Elizabeth Zachariadou, İstanbul 2001, s. 6-10.

Ek 1. 1759 Depreminde Hasar Gören Yerlerin Keşif Raporu, Kudüs Şer'iyye Sicili: 243/159

Summary

There are different sources about the earthquakes in the 18th century, which drove the entire geography of Syria and Palestine into an atmosphere of general panic. The travelers who visited the holy lands, the representatives of the European states in the region, the witnesses of the period, and the archival records allow the date and even the time of these earthquakes to be known. In addition, these sources provide information about the social and economic consequences of the earthquake by depicting the regions affected by the earthquake and the experiences of their residents. Modern studies verify these observations and archive sources, and furthermore allow these earthquakes to be known even down to the details of the previous ones that had occurred on the same fault line. In these studies, the efforts of the Ottoman Empire to restore the public buildings in the city center of Damascus are presented on the basis of the data from the repair registers.

The earthquakes that occurred in the province of Damascus and Sidon in 1759 were parts of serial disasters that the locals had not encountered for a long time. Famine, drought, earthquakes, the rising cost of living, and the plague epidemic in 1760 were perceived as a torment sent by God to the Muslims and non-Muslims in the region. Two major earthquakes in 1759 led to the destruction of many villages and the collapse of public buildings, especially in cities. The scholars of the period who witnessed these disasters devoted a few pages to the earthquakes in question.

The testimonies of the witnesses of the period regarding the earthquake of 1759 as well as the following renovation efforts of the Ottoman Empire are the main subjects of this study. The scale of the damage and the reactions of the people are depicted by focusing on Jerusalem, Damascus, and Sidon. After the earthquake, the survey made in preparation for the restoration of the public buildings in the city and the assessment of the repair costs reveal the destruction caused by the earthquake in question. After the earthquake, the Ottoman Empire sent an official to the region to evaluate the extent of the destruction and to calculate the cost of the reconstruction of the damaged public buildings. After the survey he negotiated with the notables of the city; and this officer, called as the construction custodian (bina emini), prepared a report on the damage that had occurred. While this report describes the damaged buildings, it also indicates the materials and the sums needed for the restoration work. In addition to this survey report, contemporary scholars who heard about the case also provide information about the 1759 earthquake. In addition, European observers and local and central sources provide us with data about earthquake damage which can be compared with the sums necessary for reconstruction recorded in the construction estimate registers, especially those of Damascus, Sidon, and Jerusalem. Especially Damascus, Akko, and Sidon were the cities where the earthquake had caused the greatest amount of damage. The contribution of the Umayyad Mosque in Damascus and the al-Aqsa Mosque in Jerusalem to the claims of political, economic, and social legitimacy inherited from the pre-Ottoman period proved a significant incentive for the Ottoman government in the repair and reinforcement of the waqfs of these structures.

It must be noted in this context that the state's reconstruction of buildings like the mosques and madrasas of Damascus was carried out via the religious waqfs. The Ottoman government took care to maintain the waqfs and to stabilize them structurally. The religious importance of the waqfs in Damascus and Jerusalem made it one of the places where the state had to ensure regular repair work. The construction activities that started after the Ottoman annexation of Jerusalem in the 16th century continued in the following centuries. Various repairs and renovations were carried out in the Dome of the Rock and the al-Aqsa Mosque in Jerusalem from the beginning of the 18th century. In the same century, the ancient buildings in the holy sites of the city were renovated at regular intervals. Many waqfs in Jerusalem were destroyed in the earthquake of 1759. For security reasons, the repair of the Damascus fortress started before the construction register was created. One of the places most damaged in the earthquake was Sidon. The city, which held an important position for the state because of its situation on the Mediterranean coast, was also the administrative center of the Sidon vilayet that included Beirut and Safed. It stood under the influence of Zahir al-Umar, who was active in the region and had established a local administration. The major destruction in Sidon rendered the city unrecognizable. The citadel was under the threat of pirates and had to be repaired as soon as possible.

The role of natural disasters in slowing down or changing the course of history cannot be denied. In this respect, the damage to the city walls hit by the earthquake has often proved an opportunity for those with an eye on that city. However, the 1759 earthquake did not inspire fear of European occupation. In other words, this earthquake did not prove an opportunity for Europeans to seize the cities in the region. The peaceful relations between the Ottomans and the Europeans during the Seven Years' War in Europe averted such an idea. However, pirates, a formidable threat in the Eastern Mediterranean, frightened the local people and notables, especially those in Sidon and its vicinity. By the time the efforts to reconstruct Sidon after the earthquake were finalized, the townsfolk had already found other places to settle down. As a result Sidon, an important commercial city before the earthquake, ceded this position to Beirut afterwards. Damascus, the station of the pilgrimage caravan, and Jerusalem, the place with holy sites, retained their religious and political importance.